

Dominkovits Péter – D. Szakács Anita:
Adalékok és források a soproni evan-
gélikus és szellemi elit 17–18. szá-
zadi társadalomtörténeti kutatásá-
hoz, végrendeletek.

Angaben und Quellen zur Gesellschafts-
forschung der Ödenburger evangelischen
stadtleitenden und geistigen Elite des 17–
18. Jahrhunderts, Testamente. Sopron, Ma-
gyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron
Megye Soproni Levéltára, 2018. 256 o.

Az a tény, hogy a Soproni Levéltár kiemelkedően gazdag késő-középkori végrendeletekben, immár közel egy évszázada meglehetősen széles körben ismert. Házi Jenő 1930–1931-ben közzétett 313 darab, az 1393 és 1529 közötti időszakban keletkezett soproni végrendelete¹ ma is az egyik legnagyobb e korszakbeli testamentumgyűjteménynek mondható,² melynek különleges tartalmi értékeire Szende Katalin mutatott rá.³ Sokkal kevesebbet tudhatunk viszont a több ezer darabból álló 16–18. századi végrendelet-állományról, melyből eddig csupán egyetlen jelentősebb válogatás látott napvilágot: D. Szakács Anita tett közzé 96 dokumentumot a soproni orvosok, sebészek, bábák, fürdősök, illetve gyógyszerészek által 1544 és 1787 között papírra vetett utolsó akaratokból.⁴ Bár a kisebb közlések között is vannak nagyon fontos és értékes publikációk – közülük Dominkovits Péter Lackner Kristóf polgármester hagyatéki iratait közlétező kétnyelvű kötetét⁵ mindenképpen meg kell említenem –, összességében azt kell megállapítanom, hogy a soproni kora-újkori testamentumok publikálása még a kezdeteknél tart.

¹ *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. II. rész 1. kötet. Végrendeletek és egyéb feljegyzések 1390-től 1524-ig. Sopron, 1930.; *Uő*: Sopron szabad királyi város története. II. rész 2. kötet. Végrendeletek, közgyűlési jegyzőkönyvek, polgárkönyvi feljegyzések és különféle számadások 1400-tól 1541-ig. Sopron, 1931.

² Vö.: *Horváth József*: A magyarországi végrendelet-kutatás történetének vázlata, különös tekintettel a jogtörténeti kutatásokra. In: *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. Szerk.: Mezey Barna, Nagy Janka Teodóra. Budapest, 2009. 265–279.

³ *Szende Katalin*: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Budapest, 2004. (A témával foglalkozó korábbi tanulmányainak bibliográfiáját lásd: 268–269.!)

⁴ *D. Szakács Anita*: *Medizingeschichtliche Testamente des 16–18. Jahrhunderts. Gesellschaftsgeschichtliche Quellen des Sanitätswesens der Stadt Ödenburg aus der Frühen Neuzeit. 16–18. századi orvostörténeti vonatkozású végrendeletek. A kora újkori Sopron város egészségügyének társadalomtörténeti forrásai*. Ödenburg/Sopron, 2008.

⁵ *Dominkovits Péter*: *Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai (Végrendeletek, hagyatéki és vagyonleltárak, osztályok 1591-1632). Besitztümer eines reichen Stadtleiters, des Bürgermeisters Christoph Lackner (Testamente, Verlassenschafts- und Nachlassinventare, Vermögensteilungen 1591-1632)*. Sopron, 2007.

A fentebb leírtak miatt különösen fontosnak tartom a Soproni Levéltár 2018-ban megjelent legújabb kiadványát, Dominkovits Péter és D. Szakács Anita közös munkáját, mely a Reformáció 500 Emlékbizottság támogatásával, a Magyar Nemzeti Levéltár Reformáció Projektje keretében jelenhetett meg. Amint azt a kiadói előszóban olvashatjuk, az intézmény 2016-ban a címben jelzett tematikájú kézirat előkészítésére nyújtott be pályázatot; ennek keretében 30 végrendelet és 2 inventárium sajtó alá rendezését végezte el a szerzőpáros. A következő évben a kézirat megjelentetésére pályáztak, ismét sikeresen; közben azonban újabb 15 végrendelettel és egy inventáriummal gazdagodott a válogatás; így végül 45 végrendelet és 3 inventárium került be az alábbiakban ismertetendő kötetbe. A források közül a legkorábbi 1582-ben, míg a 48. sorszámot viselő 1781-ben készült; így két teljes évszázadot ölel át időben a válogatás.

A forrásközlő kötetet három tanulmány vezeti be, segítő tartalmának megértését. Szemerei János evangélikus püspök *A reformáció jelentősége* című tanulmányában hat témakörre utal röviden. Mindenekelőtt azt vizsgálja, hogyan hatott a reformáció a nemzeti nyelvek kialakulására, valamint a nemzeti identitás fejlődésére; majd a reformáció és az oktatás, illetve a reformáció és a zenei kultúra fejlődésének fontosabb összefüggéseire utal. A továbbiakban – a reformáció ember- és társadalomszemléletének, illetve teológiai örökségének rövid bemutatása mellett – kitér arra is, hogyan hasznosították az új eszmék terjesztése során a korszak legmodernebb technikai és információs eszközét, a nyomtatott könyvet; melynek köszönhetően 1522-ben már Sopronban is terjedni kezdett Martin Luther tanítása.

Szála Erzsébet (a Soproni Evangélikus Gyűjtemények ny. vezetője) *Protestantizmus Nyugat-Magyarországon a 16–17. században* című tanulmánya – mely először 2017-ben német nyelven látott napvilágot⁶ – a tágabb földrajzi környezetet veszi vizsgálat alá. Kőszeg, Németújvár, Körmend, Pápa, Csepreg és más, a reformáció e térségbeli terjedése szempontjából fontos települések történéseire is figyelve szól a reformáció soproni terjedéséről, megemlítve sok más értékes adat mellett azt is, hogy Sopronból 1800-ig nem kevesebb, mint 77 hallgató iratkozott be a wittenbergi egyetemre! Utal a városba visszatért hallgatók kiterjedt kapcsolatrendszerére, Gruber Ádám „emlékkönyvét” (*Album amicorum*) említve példaként; de számba veszi például a környéken működött protestáns nyomdák legfontosabb termékeit, valamint az e térségben hosszabb-rövidebb ideig működött írókat, tudós kutatókat is.

A kötet harmadik bevezető tanulmányát a szerzőpáros, Dominkovits Péter és D. Szakács Anita jegyzi. *Adalékok és szempontok a 16–18. századi soproni evangélikus városvezető és szellemi elit történetének kutatásához, végrendeletek* című dolgozatuk első – terjedelmesebb – részében 11 korszakra bontva mutatják be „címszavakban” (főként Payr

⁶ *Erzsébet Szála: Der Protestantismus in Westungarn vom 16. bis 17. Jahrhundert.* In: *Ecclesia semper reformanda. Die protestantische Kirche im pannonischen Raum seit der Reformation.* Tagungsband. Teil 1. Hg. Gert Polster. Eisenstadt, 2017. S. 25–37. (Wissenschaftliche Arbeiten aus Burgenland 159.)

Sándor és Mollay Károly e tárgyban megjelent publikációira támaszkodva) a soproni reformáció 1522 és 1681 közötti korszakának alakulását, megjegyezve: sajnos a 18. század történéseinek feltárása még alapkutatásokat igényel. Majd a soproni végrendeletek kutatástörténetének rövid áttekintése után jelen forráskiadvány válogatási szempontjait osztják meg az olvasókkal.

Nézzük tehát magunk is, mi található a kötet forrásközlő részében! Az említett 45 végrendelet legnagyobb hányada, 28 darab a 17. században keletkezett; az előző évszázadot mindössze 2, míg az 1700-as éveket 15 testamentum képviseli. A közzétett forrásokat vizsgálva egy jelenség azonnal feltűnhet a figyelmes olvasónak: 9 olyan végrendelet is található a válogatásban, melyet a férj és a feleség közösen készített! Közülük a legkorábbi (az általa vezetett krónikáról ismert) Melchior Klein német iskolamester és második felesége, Barbara asszony 1610-ben papírra vetett közös utolsó akarata; míg a legkésőbbit Johann Georg Balogh evangélikus tanár és felesége, Maria asszony készítette 1712-ben. A további hét házaspár közül Ferdinand Dobner belső tanácsos és felesége, Anna Katharina de Zuanna 1703-ban döntött a közös végrendelet mellett; míg hat közös akarat a 17. században került rögzítésre, 1636 és 1696 között. A testáló férjek között gyógyszerész (Cornelius Gensel, 1655), evangélikus lelkész (Mattheus Bardeller, 1644) és gimnáziumi tanár (Christoph Schwanshofer, 1636) is található, 2 belső, illetve egy külső tanácsos mellett. A valószínűleg nagyobb mennyiségben fennmaradt közös végrendeletekre – a korabeli soproni szóhasználatban: „*duplex donatio causa mortis*” – azért is érdemes kiemelten figyelniük, mert más településeken csak később⁷ bukkannak fel: a győri levéltárakból például 1681-ből ismert a legkorábbi közös végrendelet – azt is egy komáromi házaspár készítette!⁸

Találunk példákat arra is, hogy a férj után feleségével közösen, illetve egyedül készített végakarát is fennmaradt. Ferdinand Dobner például a fentebb említett, 1703-ban készített közös végrendelet után egynegyed évszázaddal, 1729-ben immár egyedül testált; de így tett Melchior Klein is, aki az 1610-ben feleségével közösen tett testamentum után két évvel végrendeletkezett újra – mindkettőjüket családi helyzetük megváltozása (megözvegyülésük) készíthette erre. Érdekességként említhetjük, hogy Melchior Klein első feleségének 1584-ben készült utolsó akarata is bekerült a válogatásba. Hogy esetük nem mondható egyedinek, azt bizonyítja, hogy más végrendelet-pár is található a kötetben: Peter Melchior de Zuanna belső tanácsos 1666-ban, valamint felesége, Apollónia asszony 1673-ban kelt végakarata is tanulmányozhatja jelen kötet Tisztelt Olvasója! Erre azért szeretném felhívni a figyelmet, mert a 17. századból fennmaradt mintegy 30 hasonló győri végrendelet-pár alaposabb tanulmányozása után kijelenthetem: a házasfelek

⁷ A Dunántúlról tudomásom szerint Pápáról ismert egy a 17. század közepéről (Hermann István: Pápai középnemesi házaspár végrendelete a XVII. század közepéről. In: Lapok Pápa történetéből. 4. sz. Pápa, 1998. 67–81.)

⁸ Gyeney Demeter és házastársa, Kovinka asszony 1681-ben Komáromban tett közös végrendeletét közli: Horváth József: Győri végrendeletek a 17. századból. III. kötet. 1655–1699. Győr, 1997. 129–132.

külön-külön készített utolsó akaratának összevetése számos tanulsággal szolgálhat családunk élete, kapcsolatrendszere, esetleges viszályai szempontjából.⁹

Az említett példákban talán már kitűnt valamennyire a közzétett testamentumok készítőinek foglalkozási összetétele is. Jelentős csoportot alkotnak az evangélikus lelkészek: a közös végrendelete kapcsán már említett Mattheus Bardeller mellett négy evangélikus lelkész, valamint két lelkész-özvegy utolsó akaratát teszi közzé a kötet. Az előbbieken kívül található a Simon Gerengel után szolgáló Jacob Rittschändl 1582-ben, illetve a vizsgált korszak végén lelkészkedő Johann Christoph Deccard 1771-ben papírra vetett végakarata is. Még nagyobb számú a tanárok csoportja: a 11 e foglalkozást űző testvér között – a már említettek mellett – található evangélikus gimnáziumi rektor (Daniel Hajnóczy, 1747; Adam Farkas, 1781), con-rektor (Nicolaus Valentini, 1757), igazgató (Daniel Tieftrunk, 1681), gimnáziumi tanár (Michael Kozári, 1744), gimnáziumi tanító (Thomas Schwendenwein, 1738), német iskolamester (Abraham Eckhardt, 1704; Johann Gottlieb Csaika, 1757), valamint evangélikus „Schul-Collega” (Matthias Oltram, 1702) is – már elnevezéseivel is érzékeltetve e réteg differenciált voltát. A város politikai vezető rétegéből pedig a nagyobb számban említett külső, illetve belső tanácsos mellett városkapitány (Jacob Stainer, 1688) testamentumával ugyanúgy találkozhatunk, miként városbíró (Erhard Artner) özvegye által készített utolsó akarral. Bár említhetnék még néhány foglalkozást, talán az eddigiekből is kitűnik, hogy a kötet összeállítói igyekeztek minél többféle csoporthoz tartozó, evangélikus vallású soproni polgárt „megszólaltatni” a válogatásban.

Ahogy a bevezetőben már említettem, a 45 végrendelet mellett helyet kapott a kötetben 3 inventárium is. Közülük kettőt ugyanazon évben, 1619-ben vettek fel: Jacob Egerer soproni, illetve Michael Graf megyesi evangélikus prédikátor hagyatéki leltára egyaránt jól szolgálja e foglalkozási csoport anyagi helyzetének alaposabb megismerését. Míg a harmadik közzétett inventáriumot Wolfgang Artner volt polgármester, császári-királyi familiáris hagyatékáról 1634-ben vették fel Sopronban: a nyomtatásban mintegy 25 oldal terjedelmű leltár egy átlagosnak aligha mondható soproni polgár ingatlan és ingó vagyonának részletes bemutatását adja. Ezen inventáriumok beavogatását több szempontból is fontosnak tartom: tartalmuk jól kiegészíti a végrendeletekben leírtakat; belőlük részletesebb és pontosabb képet kapunk a korszak soproni polgárainak életkörülményeiről, az őket körülvevő tárgyi világról. De fontosnak tartom e forrásokat azért is, mert a kora-újkor soproni inventáriumok tartalmából eddig csupán a könyves adatokat ismerhettük

⁹ Erről részletesebben lásd: *Horváth József*: Közös akaratok vagy ütköző érdekek? (Házaspárok végrendeletei a 17. századi Győről). In: *Nők és férfiak...*, avagy a nemek története. Szerk.: Lácza Magdolna. Nyíregyháza, 2003. 250–261. (Rendi társadalom – Polgári társadalom 16.)

meg;¹⁰ és nem elhanyagolható szempont a közzétett inventáriumok keletkezési idejének viszonylag korai volta sem.¹¹

A források közzétételének módjáról csak a dicséret hangján szólhatok: a bevezető tanulmány végén ismertetett elvek szerint, azokat betartva, a források tartalmának megértését mintegy 160 lábjegyzettel segítve került közlésre a 48 értékes dokumentum. Külön is felhívnom a figyelmet a testálókra, illetve örökhagyókra vonatkozó értékes lábjegyzetekre, melyekből megtudhatjuk fontosabb életrajzi adataikat, különös tekintettel soproni tartózkodásukra, működésükre. Ebben persze nagy segítséget jelenthetett a közreadóknak Házi Jenő monumentális kézikönyve¹² is, melyre gyakran láthatunk utalásokat.

A kötet használatát kiválóan segíti a személynévmutató, valamint a helynévmutató is. Az előbbi mintegy félezer nevet tartalmazva érzékelteti a közzétett források tartalmi gazdagságát, a korszak evangélikus soproni polgárainak szerteágazó kapcsolatrendszerét; míg az utóbbi segítségével e kapcsolatok földrajzi kiterjedéséről is képet kaphatunk. Meg kell jegyezmem, hogy ez utóbbi lényegesen több a „szokásos” helynévmutatónál. Különösen Sopron esetében figyelhetjük ezt meg, ahol – többek között – 48 dülönév, 10 utcanév és 6 templom került be önálló egységként a mutatóba; melyből megtudhatjuk például azt is, hogy a „Soproni Lazaret” említése 30, míg a „Soproni Spital”-é 33 oldalon fordul elő a kötetben. Vagyis a helynévmutató bizonyos szempontból a tárgymutató feladatát is „átvállalja”; magam azonban úgy vélem, hogy egy „hagyományos” tárgymutató nagy segítséget jelenthetne a kutatók és a téma iránt alaposabban érdeklődők számára. Mint ahogy – tekintettel a kötet kétnyelvű címére, valamint arra, hogy a közzétett források mindegyike e nyelven íródott – egy német nyelvű tartalomjegyzék is növelné az egyébként kiváló kötet használhatóságát!

Bizonyosan emeli viszont a kiadvány értékét a függelékében található, 34 oldalnyi színes illusztráció, melynek összeállításáért – amint azt a kiadói előszóból megtudhatjuk – az izléses borítót is tervező Koloszar Andrea mellett Bolodár Zoltánt és Kiss Melindát illeti köszönet. A válogatásban a kora újkori Sopron életének meghatározó evangélikus személyiségeiről – közte a kötetben testálóként is „szereplő” Zuana Péterről, Serpilius Jánosról és Dobner Ferdinándról – készült festmények mellett a soproni evangélikusság kora újkori életének tárgyi emlékeiről, korabeli soproni vedutákról, valamint a kötet tárgya szempontjából fontos iratokról láthatunk kiváló minőségű felvételeket. Az utóbbiak között tanulmányozhatjuk Jacob Rittschändl, Daniel Tieftrunk, Ferdinand Dobner, Johann Christoph Deccard és Hajnóczy Dániel végrendeletét is; ezeket a felvételeket már csak azért is ajánlom a kötet használóinak szíves figyelmébe, hogy képet kapjanak arról, milyen hatalmas munkát végzett Dominkovits Péter és D. Szakács Anita e kéziratok

¹⁰ Lesestoffe in Westungarn I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721. Herausgegeben von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, József László Kovács, István Monok, Péter Ötvös, Katalin G. Szende. Sopron, 1994. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 18/1 – Burgenländische Forschungen, Sonderband XIII)

¹¹ A 17. századi győri inventáriumokról: *Sörös Pongrácz*: Végrendeletek és leltárak a XVI–XVII. századból. 1–3. közlemény. In: *Történelmi Tár*, 1899. 323–342., 507–539., 673–703.

¹² *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. 1–2. kötet. Budapest, 1982.

betűhív átírásával! De rácsodálkozhatunk a kötetben szereplők némelyikének fennmaradt sírkövére, miként az evangélikusokhoz kötődő – ma is álló – soproni épületekre is.

Összegezve: egy rendkívül értékes és sok szempontból hiánypótló kötettel gyarapodott ismét a soproni lokálpatrióták könyvespolca; de haszonnal forgathatják azt a kora-újkori végrendeletek kutatói ugyanúgy, miként a korszak evangélikus egyháztörténete iránt érdeklődők is. És nem csupán hasznos, de jól használható, valamint szép is Dominkovits Péter és D. Szakács Anita közös kötete. Köszönet érte mindkettőjüknek!

Sulyok Gabriella: Felhőjáték. Tus, kréta, 2005